

NOTÍCIES DISPERSES SOBRE ALGUNES EDIFICACIONS FORTIFICADES DE PALS

ANNA-MARIA CORREDOR i PLAJA

Els documents del fons notarial (testaments, inventaris de béns, permutes, compres, vendes...) ens aporten, com ha quedat demostrat en altres treballs, informacions diverses que ens permeten de fer-nos una idea del context humà i social en què vivien els nostres avantpassats i, per això mateix, a banda del valor històric que tenen, ens ajuden a entendre millor la configuració del trosset de món en què ens movem.

L'objectiu d'aquest article és de donar a conèixer, com consta al títol, unes quantes «notícies disperses» espigolades al fons notarial de Pals (Arxiu Històric de Girona) i a l'arxiu parroquial (Parròquia de Pals), que fan referència a construccions fortificades, algunes encara dempeus i d'altres de desaparegudes. Totes aquestes edificacions comparteixen una característica comuna i és que un dels elements de fortificació que tenen és una torre⁽¹⁾. Les notícies són disperses perquè, de vegades, tot i referir-se a una mateixa edificació, no hi ha un fil clar que les uneixi: podem trobar un topònim que es repeteix en dates i circumstàncies diferents i associat, per tant, a individus diferents. Passa, doncs, generalment, que el lapse de temps que transcorre entre les informacions trobades és massa

(1) No ens estendrem en aquest article sobre les funcions ben conegudes de guaita i defensa que tenien aquestes construccions, ni tampoc entrarem gaire en les seves característiques arquitectòniques, aspectes que es troben magníficament exposats i il·lustrats a *Pirates, corsaris i torres de moros* de J. NOGUER i A. ALCOBERRO (vegeu bibliografia).

gran per poder establir lligams fidedignes. No obstant això, aquestes petites troballes poden aportar dades d'interès per a l'estudi de la història local, ja que no només contribueixen al millor coneixement de construccions actuals sinó que, en alguns casos, ens fan aparèixer edificacions pretèrites de les quals ningú no recorda ni el nom.

En una primera part, exposarem les dades que fan referència a construccions que encara existeixen amb el seu element de fortificació, la torre, més o menys ben conservat. En una segona part, mencionarem dues masies actuals que havien tingut una torre de defensa. Finalment, en un últim apartat exposarem les dades que al·ludeixen a edificacions pretèrites que no han pogut ser identificades, bé perquè han desaparegut totalment, bé perquè l'edificació ha canviat de nom i s'ha perdut el topònim antic.

CONSTRUCCIONS ACTUALS FORTIFICADES

LA TORRE CANERA

Es coneix amb aquest nom un mas ubicat a la zona anomenada *la Llevadora*, que conserva una torre quadrangular adossada a la façana sud de la casa. La torre consta de tres plantes, adequades com a habitacions, a les quals s'accedeix des de l'interior del mas; és coberta amb una teulada a un sol vessant. A la cara nord encara es conserven les restes d'un matacà⁽²⁾ i les dues obertures més grans es troben a les façanes est i sud. Podem veure aquesta masia a mà esquerra baixant per la carretera que va dels Masos de Pals cap a Torroella de Montgrí.

En trobem una primera referència el 1668, data en què Antoni Feliu et Caner «princi legio militari» de la vila de Pals, i la seva esposa, Catarina Feliu et Caner, propietària de l'heretat anomenada *torre Canera*, fan una permuta amb Salvador Prats: aquest es queda una peça de 15 vessanes al territori dit *Contastí*, que pertanyia a la torre Canera, mentre que els Feliu es queden una peça del mas Monjo de l'Abeurador, situada als Vinyers⁽³⁾. El cognom *Canera* (forma femenina de Caner) es troba documentat el 1602, data en què consta que Antiga Canera era casada amb Joan Illa y Caner, negociant de Pals; el 1605 és anomenada igualment la pubilla Canera del Pla⁽⁴⁾. El 1717 trobem un document d'arrendament per cinc anys d'aquest mas i les seves terres, algunes a la zona dels Vinyers, que

(2) El *maticà* era una obra de fortificació consistent en «un parapet en voladís sostingut per mènsules, amb unes obertures practicades a la seva base per poder observar i hostilitzar l'enemic» (J. Noguera, 1998, p. 91).

(3) Aquesta peça tenia les afrontacions següents: per orient afrontava amb Josep Busquets de Plaça i amb Joan Climent del Ravall; per migdia, amb el mas Moret del Rocar; per occident, amb el mas Pagès i amb el camp dit la Vinyassa del mas Carles de la Padrissa, que abans havia pertangut al mas Abril, i pel nord-oest, amb terres del mas Padrissa.

Fig. 1. Façana est de la torre Canera.

aleshores pertanyien a Miquel de Ciurana y Caner, usufructuari dels béns de la seva dona, Anna Maria Caner y de Ciurana. Els arrendadors van ser Pere i Antoni Baldiri, de Palafrugell (vegeu annex 1). El 1743, segons consta en inventari, la torre Canera pertanyia a Jaume de Ciurana, Moret y Caner, que en aquesta data mort. Jaume de Ciurana era un ric propietari, ja que en el mateix inventari consten com a seves les finques següents: la torre Bertrana i la torre Padriassa, amb les seves terres i bestiar, la casa anomenada *lo Puig*, la casa Xariga, que servia de celler i era situada davant la casa principal, propietats totes de Pals. A Fontanilles tenia l'anomenada *Caseta d'en*

Feliu, la caseta d'en Moret⁽⁵⁾ i la caseta de l'Eugasser; a Sant Feliu de Boada hi posseïa el mas de la Font i, finalment, a Fontclara, el mas Moret i el mas Bruguera. Tot això, a més d'una botiga a la platja⁽⁶⁾ i de les «cases del doctor Monrrevá⁽⁷⁾» anomenades *cases de Ciurana*⁽⁸⁾, situades dintre murs i en una de les quals, en una cambra anomenada *lo Estudi*, Ciurana

(4) Una part de l'actual rodal de la Llevadora era conegut abans per *el Pla*; així, es troba documentada també el 1605 la pubilla Romaguera del Pla i el 1670, lo Mas Roig del Pla i el Mansi Tarrarol del Pla. Una mica més al sud de la torre Canera, en direcció cap a Pals, hi havia el pla d'Amunt (mas Juny del Pla de Munt, 1670).

(5) Segons consta a l'inventari, només en aquestes dues finques Ciurana hi tenia 34 caps de bestiar, tot bestiar boví i èquids.

(6) Vegeu CORREDOR PLAJA, A.-M. (1998): «Temps de pescadors i comerciants a la platja de Pals (s. XVIII)», dins *Estudis sobre el Baix Empordà*, vol. 17, p. 129.

(7) Aquest cognom ha estat transcrit amb grafies diverses: són les mateixes que apareixen a les fonts consultades.

(8) Es tractava de dues cases unides: una que havia estat del doctor Monrrevá i l'altra que era la «principal» de Ciurana, en la qual hi havia, entre altres dependències, l'anomenat «aposiento del molí arrosser».

va morir. El 1744, la seva vídua, Josepa de Ciurana y Carlas, torna a arrendar la torre Canera també per cinc anys a Josep Colom, de Torroella de Montgrí. El 1828 el mas pertanyia al baró de Foixà, domiciliat a Barcelona. El 1851 n'eren masovers Gertrudis i Francisco Ainier⁽⁹⁾.

Actualment la torre Canera fa la funció d'habitatge i restaurant,⁽¹⁰⁾ però ja ha estat adquirida per nous propietaris que podria ser que la destinessin a altres usos.

EL MAS ILLA

Troblem per primer cop el *mas de Illa* el 1582, data en que mor l'esposa d'un joer d'aquest mas anomenat Ramell. El 1716, la *casa Illa* o *casa den Illa* consta que afrontava amb la casa d'en Cases, als ravals. Aquesta casa pertanyia aleshores a Marianna Batlla y Illa, vídua en primeres núpcies de Joan Batlla y Illa i casada en segones amb Josep Metge y Real, ciutadà honorat de Barcelona. Es dóna la circumstància que Marianna Illa era filla d'Antoni Feliu, de la torre Canera. Al testament que Marianna va fer el 23 d'octubre de 1716, fa hereva la seva néta Marianna Illa y Metge, impúber, i llega la meitat de la propietat anomenada *Casa Nova* al seu espòs i l'altra meitat, a la seva filla Estàsia Batlla y Illa. Precisament, com que la néta era menor, Josep Metge es converteix en el seu tutor un cop que Marianna, la seva esposa, mor. El gener de 1717 es realitza inventari dels béns: per les possessions que aquesta casa tenia el 1717, devia ser en aquell moment una de les més riques del poble, ja que consten com a béns: el molí de Ferran (mas i heretat), el mas Sardó, el mas Jofra, el mas Gelabert i el mas Sureda d'Armada, tots amb les corresponents terres i el bestiar. En aquest inventari és descrita amb molt de detall la «casa principal anomenada den Illa», que tenia nombroses dependències (vegeu annex 2): és per aquesta descripció que sabem que la casa tenia una torre. La casa Illa posseïa també una vinya al puig d'en Roig i beneficiava de deu censals. El 1734, a la casa Illa, hi vivia Francesc Oliu. Observant l'inventari de la casa Illa de 1717 i el de la casa de Ciurana de 1743, es troben una sèrie de coincidències⁽¹¹⁾ que fan pensar que es podria tractar de la mateixa

(9) Aquest cognom explica molt probablement que d'aquest mas també se'n digui *Can Nier* (o *Nié*), tot i que hi ha qui pensa que el nom prové del fet que a la torre hi anaven aus a niar.

(10) Cap als anys seixanta, el mas va ser batejat amb el nom de *Pensión la Torre*: era una fonda en què per pocs diners es podia dormir i menjar molt bé; no cal dir que els mesos d'estiu era freqüentada per nombrosos turistes de totes nacionalitats.

(11) Sobta, entre d'altres coses, que als dos inventaris hi consti una cambra anomenada *estudi* (o *studiet*, 1717/*lo estudi*, 1743) i també que a les dues cases hi hagués un molí arrosser: en tot el fons notarial de Pals només hi ha registrat un altre molí arrosser, el molí Tafurer, actual molí de Pals. Malgrat tot, hi ha una dada que fa despistar: la casa Illa s'ubica fora muralla, mentre que les cases de Ciurana són situades intramurs. Tenint en compte que es fa referència a un lloc que feia de frontera entre el raval i la muralla, es podria tractar d'un error de l'escrivà de torn?

Fig. 2. L'antic mas Illa, avui ca la Pruna.

edificació. Per altra banda, si bé és cert que les dades recollides no permeten seguir fil per randa la història genealògica dels Illa i dels Ciurana, sembla evident que els dos llinatges estaven emparentats.

Actualment, el topònim s'ha perdut fins i tot en la memòria dels més grans, per això no ha estat gens fàcil identificar aquesta construcció: unes escriptures d'un arxiu particular en què s'anomenava el mas Illa van permetre de situar-la amb certa precisió, però va ser gràcies a un altre topònim que la vam poder ubicar exactament: el 1742 es troba registrada una finca que afronta amb la casa Illa i amb «lo Verger de casa Illa», hem dit anteriorment que el topònim *Illa* ningú no el recordava, però en canvi vam trobar una persona que sí que recordava que de l'actual pati de ca la Pruna se n'havia dit el Verger. Una petita comprovació a l'arxiu municipal ens confirma efectivament que la finca que avui es coneix per *ca la Pruna*, seu de la casa de cultura, va ser adquirida com a «porción de terreno denominada «Alberger» (...) dentro de la que existe una casa en estado ruinoso...». Tanmateix, fa estrany que aquesta casa no aparegui amb el seu nom. L'última referència escrita de la casa Illa la trobem al fons notarial el 1832, data en què Mariano de Metge, Jaume Busquets i Pere Sitjas acuden al col·lector de talles per pagar el que deuen pel mas Illa.

Fig. 3. Façana est de la torre Padrissa

LA TORRE PADRISSA⁽¹²⁾

No gaire lluny de la torre Canera, seguint la mateixa carretera en direcció nord, trobem a la dreta la torre Padrissa, més coneguda fins no fa gaire per *can Deri* o el *mas d'en Deri*⁽¹³⁾. Es tracta d'una masia amb una torre de base rodona a la banda sud-est. La torre és atalussada, té teulada cònica i tres plantes, i es comunica amb la casa amb un pontet de pedra.

La trobem documentada el 1738: «Joan Fontanillas habitant en la Torra Padrissa». El cognom Padrissa, però, és registrat força abans, el 1578, any en què mor Baldiri Padrissa (una mica més tard, el 1583, va morir el seu fill Toni Padrissa). Uns anys després, el 1605, trobem documentat Joan Padrissa i part de les seves propietats: Frexe, l'hort del Pou d'en Padrissa (que ven a Roig del Pla), la vall d'en Padrissa, la figuera Verdall d'en Padrissa, i també són esmentats el molí i quintanal, que en aquesta data van ser venuts junt amb la figuera Verdall i la propietat dita *Frexe* a

(12) Modernament, s'ha adoptat la grafia *Pedrissa*. En aquest article s'ha volgut respectar la grafia dels documents consultats, sempre *Padrissa*.

(13) Es tracta d'una afèresi de *Desideri*, nom del que n'havia estat propietari. Els propietaris actuals han ressuscitat el vell/bell nom de *Torre Padrissa*.

Sebastià Caner, mariner de Begur. El 1668 trobem una referència al mas Carlas de la Padrissa i el 1670, una altra al mas Padrissa; no s'ha pogut esbrinar si els tres noms designen, tot i que és molt probable, la mateixa construcció; en tot cas, els dos últims només apareixen una vegada, mentre que la torre Padrissa apareix regularment. El 1743 la torre pertanyia, com hem dit anteriorment, a Jaume de Ciurana.

Actualment, la torre Padrissa ha estat adquirida per gent forània, que ha hagut de restaurar completament el mas per poder-hi habitar; la torre, una de les més ben conservades del Baix Empordà, no té cap utilitat.

LA TORRE BERTRANA

Aquesta masia és a la zona del Corral, al peu del camí que va dels Brucs cap al mas Gelabert; la trobem a mà dreta un cop passat el mas Geli de les Serres (més conegut per *can Dios*). Al costat sud-est, s'hi conserva adossada a la casa part de l'antiga torre quadrangular, actualment de planta única, que ha estat restaurada i coberta amb una teulada de dos vessants; es pot observar que era una torre atalussada.

Es troba una primera referència a aquesta construcció el 1631. El 1693 n'era masover Ramon Galí, que morí aquell any. Sabem que el 1717 un altre Ramon Galí, també de la Torre Bertrana (possiblement un fill de l'anterior), tenia el càrrec de paborde de sant Perfet⁽¹⁴⁾. El 1735 n'era masover Mateu Busquets, casat amb Anna Maria Corredor y Busquets. El 1743 aquest mas pertanyia a Jaume de Ciurana, però consta que hi vivia Gregori Riera, pagès de Pals, que devia ser el masover. El 1821 n'era masover Joan Pigem y Roig, que va fer testament el 1822; el 1826 la seva vídua, Maria Pigem y Grassot, es casa amb Domingo Moret y Corredor i fa inventari dels béns i del bestiar que tenien a la torre Bertrana (vegeu annex 3). El 1838 el mas pertanyia a la Casa de Foixà. El 1840 el «mas dit la Torrabertrana» era de Josepa de Ciurana y Caner. El 1860 era propietat de Josep Sampol i, segons consta en una inscripció que encara es pot llegir en una llinda just al damunt de la porta forana, fou la seva esposa, Teresa de Pou, que el 1878 va fer reformes importants a la casa⁽¹⁵⁾.

(14) Els *pabordes* eren nomenats per l'ajuntament o universitat i vetllaven pel bon funcionament dels serveis socials i religiosos del municipi. Així, el 1717, l'hospital de Pals tenia dos pabordes (Antoni Moret i Julià Vilella) i dues pabordesses (Elisabet Esteve i Mariàngela Martinench). Quant als pabordes de l'església, hi havia el de sant Roc, el de la Sang de Jesucrist, el de les ànimes, el del Santíssim, el de sant Sebastià, el de sant Isidro, el de Nostra Senyora de les Dolors, el de sant Antoni, el del Jovent, el de la Sepultura, el de sant Domingo, el del Roser i els de sant Perfet (en aquest cas eren tres).

(15) La inscripció diu textualment: «Da Teresa de Pou muller de Dn Josep Sampol me reedificà en lo any 1878».

Fig. 4. Façana sud de la torre Bertrana.

Actualment, una part de la masia, sense restaurar, és destinada a tancar-hi bestiar; l'altra part és utilitzada com a segona residència.

EL MAS JOFRA

Aquest mas és situat a mà dreta al peu del camí que va des del Corral cap a can Caixa. Conserva una torre quadrangular que és adossada a la façana est de la casa i a l'interior d'un pati; a la torre s'hi accedia per una porta que hi havia a l'interior de l'habitatge, tapiada posteriorment a causa del mal estat de l'edificació. Tant la torre com el pati presenten un estat d'abandó total. La torre, que té dues plantes, actualment no té teulada⁽¹⁶⁾ ni conserva cap resta del coronament i, tot i que no és visible des de l'exterior, la volta de la planta de dalt és recoberta amb pòrtland per evitar que l'aigua l'acabi de malmetre. Conserva diverses espitlleres i altres obertures de poques dimensions, la més gran, molt malmesa, és a la seva façana est, aproximadament a mitja alçada de la torre.

Es troba una primera referència a aquesta construcció el 1570: mas

(16) Badia i Homs l'havia descrita amb teulada d'un sol vessant el 1977; és evident que la construcció ha sofert un gran deteriorament des d'aleshores. Si ningú hi posa remei, i sembla que no és aquesta la intenció del propietari, s'ensorràrà d'aquí a no gaire temps.

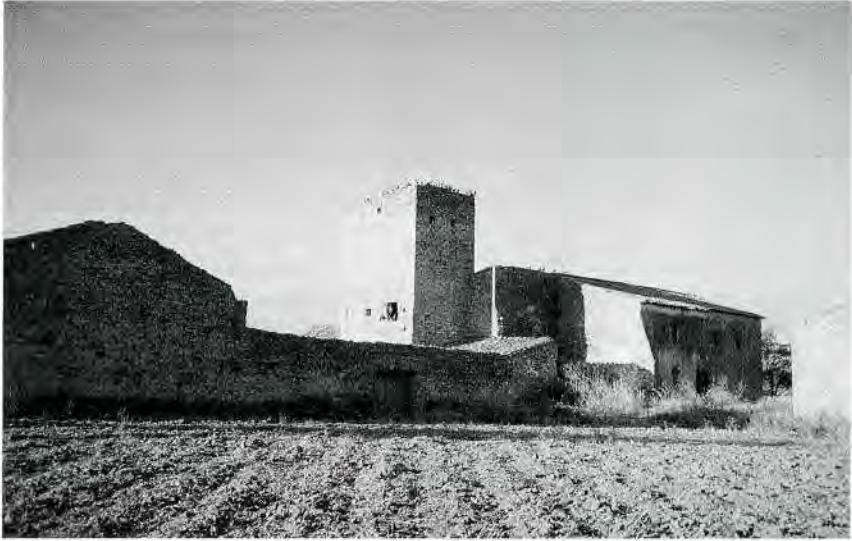

Fig. 5. El mas Jofra, vist des de la cara nord-est.

Joffra. Apareix amb grafies diferents: mas *Joffre* (1587), mas *Jofre* (1663), mas *Jofra* (1665). El 1735 era masovera del mas Joffre Caterina Corredor y Quintana, vídua de Pere Corredor, que aquell any va fer testament i justament per aquest document sabem que la seva filla i hereva Anna Maria Corredor y Busquets, vídua de Mateu Busquets, era la masovera de la torre Bertrana; també consta en aquest document que al mas Jofre hi havia un mosso que es deia Francesc Puig, a qui la testadora va deixar «una vadella de temps de un any». Altres béns que Caterina Corredor va llegar foren «dos quarteras de arrós» per al seu cunyat Jaume Fuster, de Torroella de Montgrí, i «mitg quinta de canem» que, junt amb una altra quartera d'arrós, va deixar a la seva tia Rosa Moret. El 1829, el mas pertanyia a Francisca Andreu Pi, domiciliada a Girona.

El mas pertany actualment a un banquer francès, que té altres propietats al municipi, i és habitat per dos masovers; la torre no té cap utilitat, una colònia enorme de coloms fan la funció d'estadants.

LA CASA NOVA

Es tracta d'un mas que conserva una torre alta i esvelta de base rodona. És situat a la zona del Vernagar, a mà dreta de la carretera que baixa cap als Aixarts. La torre, a la façana sud del mas, es troba encastada entre l'entrada principal i un porxo amb un annex superior de construcció recent

Fig. 6. Façana sud de la torre de la Casa Nova, amb el matacà a l'esquerra.

que li arriba fins més amunt de mitja alçada, de manera que només se la pot contemplar en tota la seva alçada per la part de migdia. En aquesta cara hi ha dues finestres, una dalt de tot i l'altra, més petita, força més avall; a la part esquerra, a la mateixa façana de la casa, s'hi conserva un matacà. La torre, que és coberta amb teulada d'un sol vessant, conté una escala de cargol per on es puja al pis del mas i s'acaba, aparentment, amb una volta esfèrica de pedra. Damunt d'aquesta volta, però, la torre continua en uns dos metres més d'alçada. Les dues parts de la torre es comuniquen amb una trapa⁽¹⁷⁾, fins no fa gaire tapada amb una llosa. Actualment, es pot accedir a aquesta estança superior de la torre

per una obertura practicada a la seva banda nord. Les pedres ennegrides de les seves parets fan pensar inequívocament en les moltes fogueres que s'hi devien haver encès per alertar del perill corsari o pirata.

Troblem aquest topònim documentat per primer cop el 1716: «heretat anomenada la Casanova»; és precisament en aquesta data que, com hem explicat més amunt, la seva propietària, Marianna Batlla y Illa, llega una meitat del mas a la seva néta Estàsia i l'altra, al seu marit. El 1734 trobem el «mansum vocatum la Casanova»; el 1743 hi vivien Anna Mallola, que morí aquell mateix any, i Emmanuel Mallola. El 1784 trobem l'arrendament dels «tersos de la heretat, o, casa anomenada Nova». *Casa Nova* designava, com avui en dia, alhora un mas i tot el rodal de terres de cultiu o de pineda: el 1821 trobem una peça de terra d'una vessana que es

(17) Es tracta d'una obertura de petites dimensions que es feia al sostre i que permetia accedir a una planta superior. En les torres, era l'obertura que comunicava un pis amb l'altre (Cf. J. NOGUER i A. ALCOBERRÓ, 1998, p. 89).

diu «Casa Noba»; el 1830 es menciona el «territori anomenat Casanova». El 1836, l'Ajuntament sol·licita a la Diputació poder arrendar l'heretat Casanova per cinc anys per poder pagar el «maestro de primeras letras». El 1840 trobem un «Francisco Barceló dit de la Casanova», en aquesta data, però, el masover de la Casa Nova es deia Pere Riera. El nom serveix de referència per anomenar peces de terra: el 1824 trobem una vessana de terra cultiva anomenada «la primera andana de la Casa Nova»; el 1825: «la primera andana de la heretat dita la Casa Nova»; el 1837: «octava andana de la Casanova» i es menciona també la «séptima andana».

Actualment el mas, que conserva la torre en bon estat, és encara dividit en dues parts que pertanyen a propietaris diferents⁽¹⁸⁾. Bé podria ser que l'origen d'aquesta partició fos el testament que Marianna Batlla va fer el 1716 sense pensar, de ben segur, en la situació conflictiva que això crearia (vegeu annex 4).

EL MAS TOMASÍ

Aquesta edificació és situada a la sortida dels Masos de Pals, a mà dreta en direcció cap a la platja i conserva una torre de base rodona, atalussada. Es pot accedir a la torre, que ara és de planta única, des del

Fig. 7. Façana oest de la torre del mas Tomasí.

(18) La línia divisòria «passa» exactament pel mig del pou, això fa que sigui mitger i que els dos propietaris hagin de compartir la poca aigua que té.

primer pis de la casa, per un passadís cobert construït al damunt del petit pont que ja hi havia originàriament. A la banda nord de la torre s'hi conserva un matacà; l'obertura més gran es pot veure a la cara sud, a l'alçada del primer pis. Aquesta masia, la trobem documentada el 1653; el cognom *Tomasí* es troba, però, el 1576 amb motiu de la mort de Madó Tomasina, esposa de Toni Tomasi. El 1716 trobem «la Vinya Thomasina» que devia ser propietat dels Tomasí.

Fig. 8. Façana sud de la torre Mora.

El 1735 el mas Tomasí era propietat de Pere Pi Torras y Oller, mercader de Begur. El 1743 sabem que hi vivia Joan Raynés. El 1840 aquest mas pertanyia a Joan Pi y Carerras, de Begur i el 1864 era de Felipe de Martínez. Actualment, la casa és una segona residència; la torre, però, que no ha estat encara restaurada, no té cap utilitat.

LA TORRE MORA

Situada a un centenar de metres de la platja i relativament ben conservada, se'n troba una única referència el 1635: «Narcís Reyner pescador habitant a la torre de la platja». Envoltada de ruïnes d'antigues construccions, no es pot descartar que aquesta edificació hagués estat una torre col·lectiva⁽¹⁹⁾.

LA CASA DE LA TORRE DEL PORTAL DEL PEDRÓ

La trobem documentada el 29 de setembre de 1717, data en què Ramon Reig, fuster d'Ermadàs, fill de Pere Reig i Magdalena, hi fa testament. És força probable que es tracti de l'actual torre d'en Rom, una de les torres de la muralla, que va ser habitada fins no fa pas gaires anys.

(19) No ens estendrem aquí sobre aquesta construcció, de la qual vam parlar llargament en un treball anterior (vegeu CORREDOR PLAJA, A.-M., op. cit., pp. 130-132).

Fig. 9. La torre de les Hores, des del carrer del mateix nom.

LA PRESÓ DE LA TORRE DE LES HORES

Segons Badia i Homs (1981) el rei Joan II va donar permís perquè les pedres del castell de Pals fossin aprofitades per reformar l'església, però alhora va manar que se'n conservés la torre de l'homenatge com a bada o guaita; això passava l'any 1478. A la documentació es troba sovint aquesta torre, associada a un topònim urbà: havien existit la «plasseta voccata de la Torra de las Horas» (1734) i el «carrer de la Torre de las Horas» (1821); avui en dia, a banda de la torre pròpiament dita, reclam turístic per al municipi, només es manté el topònim *carrer de la Torre*. Sobre el rellotge de la torre, se'n troba una breu referència en un

document d'arrendament de la gabella de l'any 1832, en el qual una de les condicions que s'imposen a la persona que arrendi aquell establiment és la de «donar sens lo menor interes dos cuartos d'oli per lo consum del rellotge de dita present vila».

Aquí, però, exposarem un parell de notícies que hem trobat relacionades amb la funció que tingué la torre com a presó. La torre de les Hores va ser utilitzada com a presó com a mínim durant els anys 1716-1717. Se'n troben dues referències. La primera data del 8 de desembre de 1716: en aquella ocasió Francisco Billoch, representant de sa Majestat, es trobava a Pals per fer una visita al «real stanch», regentat per Pere Bladó en una casa que Mateu Busquets tenia a la plaça pública. A Billoch li havien arribat veus que un tal Joan Icot, rajoler de Belcaire, havia comprat tabac que era «venturer⁽²⁰⁾» i el va fer detenir pel procurador reial al carrer que va a l'església per tal de preguntar-li qui li havia subministrat el tabac. Com que Icot va dir que no coneixia el venedor i que, a més, l'havia estafat, van decidir tancar-lo «dins lo sep de dita torra ahont se acostuman

(20) És a dir, que l'havia adquirit il·legalment.

a posar los demes presos» fins a rebre noves ordres. Però, quan al cap d'unes hores van a buscar-lo per traslladar-lo a Palau-Sator, Icot ja se'ls havia escapat i es fa constar que «no ses trobat dit pres a dita preso per aver fuyt de aquella havent espatllat lo sep de dita preso».

La segona referència data del 16 de setembre de 1717: el procurador Antoni Montrravá fa constar que «entre sinch y sis horas de la matinada del sobredit die me so conferit en la dita torra de las horas de dita vila de Pals situada dins los murs de aquella en la qual estan construhidas las presons reals de dita vila». El procurador anava a veure què havia passat amb Rafel Solivera, bracer de Fonteta, empresonat i custodiat per Francesc Collell i Joan Riera, pagesos de Pals. Solivera estava empresonat des del 22 d'agost i s'havia escapat aquell dia cap a la una de la matinada; sembla que ho va fer fàcilment abocant-se en una porta que hi havia (encara hi ha) a mitja torre i baixant amb unes fones ben lligades i subjectes a la torre. És curiós que els guardians no van veure res perquè, segons van declarar, «a la una hora de la nit era tan fosch que lo un nos veyá amb lo altre de tant escur y opaco que era en dita ocassio y esser ja molt fosca dita torra»; sens dubte era una nit molt especialment fosca.

CONSTRUCCIONS ACTUALS QUE HAVIEN ESTAT FORTIFICADES

EL MAS POU

Es pot veure aquest mas en passar per la carretera que va de Pals a Torroella de Montgrí, a mà esquerra, a l'altra banda del Marroig. En aquest mas hi havia hagut, fins fa una trentena d'anys, part d'una torre de base rodona adossada a la façana sud de la casa. L'última utilitat que va tenir va ser la de galliner.

El fet que ja antigament hi hagués com a mínim dos masos anomenats així⁽²¹⁾, fa que només es pugui assegurar que es fa referència a aquesta edificació en concret el 1716, data en què es precisa que «lo Parer», peça de terra del mas Barceló, afrontava amb el mas Pou. També el 1830 es troba documentat el «rech del molí del mas Pou», molí que va funcionar juntament amb el de can Galo fins ben entrat el segle XX. Casualment, hem localitzat en aquella zona el topònim *hort del molinet* o *molí d'en Llongaya*, cosa que fa pensar que potser la torre de na Logaya i el molí de Logay (vegeu més avall) no són altra cosa que la torre i el molí que hi havia hagut al mas Pou.

(21) Actualment hi ha: can Pou de les Garites, can Pou de l'Espardenya, can Pou Marons i el mas Pou.

Fig. 10. Façana sud del mas Pagès. La torre era al cos on es veuen els badius.

EL MAS PAGÈS

El mas Pagès, també dit *mas d'en Bou* i, actualment, can Cosme, es pot veure a l'altra banda de la torre Canera, a mà dreta de la carretera que va dels Masos de Pals a Torroella de Montgrí. Asseguren les fonts orals que a la façana sud-est de la casa hi havia hagut una torre de base quadrada, però els vestigis que en queden a la construcció actual són mínims. Aquest mas es troba documentat el 1571. El 1664 apareix com a «mas Pagés de las masias de Pals». El 1737 Salvador Monjo vivia al mas Pagès. El 1827 el «manso Pages» era de Josep Corredor, pagès de Sant Climent de Peralta; aquest mas afrontava a migdia amb el quintar de Pere Tauler i pel nord-est, amb terres del baró de Foixà. El 1832, la casa era habitada per Joan Bou y Riera i per això la trobem també com a *casa de Bou*. El 1840 el mas pertanyia a Narcís Riera.

CONSTRUCCIONS FORTIFICADES NO IDENTIFICADES

LA TORRE DE L'ISIDRE MORET

Documentada el 1826: «la torre de Isidro Moret y Areñs». Es tracta d'una de les torres de la muralla: el 1826 el batlle, Anton Vidal, va concedir a Francisco Galí, treballador, la part del fossar de la muralla compresa

entre la casa de Galí i l'esmentada torre (vegeu annex 5). Actualment, cap de les torres de la muralla és coneguda amb aquest nom⁽²²⁾.

L'ESTANY DE LA TORRE

Documentat el 1604: «loco qui dicitur stany de la torra». Malauradament, no hem pogut esbrinar a quina torre fa referència el topònim, que apareix una sola vegada. Atès que actualment de la torre Bertrana la gent en diu simplement *la Torre* o el *mas de la Torre* i que l'antic estany del Vernagar devia haver arribat fins a la mateixa torre, és possible que es tracti d'aquella edificació; tanmateix fa estrany de no trobar escrit en aquest cas *torre Bertrana*.

EL CAMP DE LES TORROELLES

Documentat el 1835, just al costat del Camp Bregat: «Camp de las Torroellas». Aquest topònim rural està relacionat molt probablement amb *sa Torroella*, un altre nom de camp que trobem el 1670 ubicat a la mateixa zona, però que pertanyia al terme de Sant Feliu de Boada. Els dos noms, caiguts en desús, devien referir-se a algun tipus de construcció en forma de torre, que avui ningú no recorda.

LA TORRE D'EN GISPERT

La trobem per primer cop el 1605: «Torra Gispert». Tant en aquesta data com en les posteriors apareix com a territori. El 1833 trobem la forma *torra Gisperta*, però també com a nom de territori: en aquesta data, Salvador Caner hi ven una peça de terra que afronta amb Francisco Corredor y Quintana i Narcís Bofill, el comprador va ser Silvestre Deulofeu. Sembla que es podria situar a la zona de l'Estany Marisch, ja que aquests propietaris hi tenien pertinences. Si així fos, és possible que aquest topònim estigui relacionat amb el Camp de les Torroelles i amb *sa Torroella* i faria igualment referència a alguna antiga edificació d'aquella zona.

LA TORRE DE NA LOGAYA

És mencionada per primer cop el 1572 amb motiu d'haver trobat mort en aquesta torre un tal «Pera de la burra», era el 26 de novembre d'aquell any. El 1576 trobem el molí de Logay i el 1577 sabem que va morir Madó

(22) Noms actuals: la torre d'en Ramonet (a la banda de baix de la plaça de l'Església), la torre d'en Rom (per on s'accedeix al Pedró), la torre d'en Xinel·lo (als jardins del castell del Dr. Pi) i la torre de l'Hospital (davant de l'antic hospital i donant al pati de la casa Rufina).

Logaya. El 1583 tornem a trobar el molí de Logay amb motiu de la mort del seu estadant, Pau Ralo. A partir d'aquesta data no es fa cap més referència, ni al molí ni a la torre.

AGRAÏMENTS

Cal agrair la col.laboració dels propietaris o masovers de la casa Nova, la torre Canera, la torre Padriusa, el mas Tomasi i can Cosme. Hi han col.laborat també: Anna Aynier, M. Teresa Deulofeu, Carmen Granero, Julián Hontangas i Joan Jaume.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

ALCOBERRO, A.; NOGUER, J. (1998): *Pirates, corsaris i torres de moros*. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell / Diputació de Girona.

BADIA i HOMS, J. (1977): *L'arquitectura medieval de l'Empordà*. Girona: Diputació de Girona. (Vol. I).

CORREDOR PLAJA, A.-M. (1998): «Tems de pescadors i comerciants a la platja de Pals», *Estudis sobre el Baix Empordà*, vol. 17. Sant Feliu de Guíxols: Institut d'Estudis del Baix Empordà. (p. 127-150).

NOGUER, J. (1986): «Les torres de vigilància i de defensa de la Costa Brava», *Revista de Girona*. Vol 116. Girona: Diputació.

Arxiu Històric de Girona. *Fons notarial de Pals*. Protocols núm.: 1 (1668), 2 (1602), 3 (1605), 4 (1670-1671), 5 (1716-1717), 6 (1734-1735), 7 (1742-1744), 11 (1821-1824), 12 (1825-1829), 14 (1830-1832), 16 (1836-1839), 17 (1840-1844), 20 (1858-1860), 22 (1864-1865), 25 (1604).

Arxiu Parroquial de Pals. *Llibre d'Òbits dels anys 1570-1740. Llibre de Baptismes dels anys 1577-1657*.

ANNEX 1

Document d'arrendament de la torre Canera (1717)

El text que transcrivim a continuació conté les condicions amb les quals el 13 de juny de 1717 Miquel Ciurana y Caner, usufructuari dels béns de la seva esposa, Anna Maria Caner y Ciurana, va arrendar per cinc anys el mas i les seves pertinences a Pere i Antoni Baldiri de Palafrugell.

«Et primo cum pacto que tingan d'estar y habitar en la casa de dit mas junt amb vostra familia y bestiar y fer allí continua habitacio y residencia.

Item que hajau de manar las terras a us y costum de bon pages y sembrarlas de la sement requeriran y per cada vessana de terra dexareu de sembrar de las que se acostuman a sembrar per any tingan obligació de correspondremen quartera per vessana.

Item que tingau de pagar ters de tot genero o gra de aresta com es forment, mastall, segol, ordi, sivada, spelta, mill, arrós, oli, nous y altres que se acostuma a pagar ters tenint obligació de avisarme quiscuna vegada voldreu partir.

Item que tingau obligació de aportarme los tersos en lo graner de la mia casa de ma propia habitacio.

Item que los censos esta tingut y obligat a fer y prestar lo dit mas et sas terras de aquell amb

gra se tingan de pagar del modo lo antes pactat y los de gallinas que son un parell tingau obligacio vosaltres de pagar aquellas quiscun any durant dit arrendament y acabat dit arrendament tingau obligacio de entregarme los albarans de haver pagadas aquellas.

Item que quiscun any durant dit arrendament tingan obligacio al haver batut de aportarme dos carretadas de palla en dita ma casa que jo habito.

Item que quiscun any durant dit arrendament tingau obligacio de batre amb las mias eguas y pagarme las cosuras conforme se acostuma.

Item que tingau obligacio de pagar la mitat de las tallas que per raho de dit mas y sas terras se hauran de prestar y jo la restant mitat de aquellas.

Item que en cas se tingan de fer obras necessarias en la casa de dit mas hagau obligacio de aportar tots los pertrets a gen de obra y fer la vida als mestres y manobras y jo tinga de pagar los jornals en aquells.

Item que quiscun any durant dit arrendament tingau obligacio per lo die de nadal de donarme un parell de gallinas bonas y rebadoras.

Item que lo any vos ne anireu de la casa de dit mas tingau obligacio de dexar la mitat de la palla ben aconduhida en la pallissa de dit mas.

Item que lo un al altre se tingan de donar comiat un any antes y no donantsen corria lo dit arrendament per altra tant temps amb los matexos pactes.»

ANNEX 2

Dependències de la casa Illa el 1717

Aquesta informació ha estat extreta de l'inventari de béns realitzat per Josep Metge y Real, vidu de Marianna Metge Batlla y Illa, el 3 de gener de 1717. Davant la impossibilitat de transcriure l'inventari sencer a causa de la seva extensió, hem optat per anotar el nom de les diferents peces de la casa dita «principal den Illa» i per transcriure únicament el contingut de l'anomenada «cambra de la torra»⁽²³⁾. Les dependències, seguint l'ordre en què són citades al document i respectant la grafia original, són les següents:

- la cambra del oratori
- la reracambra
- la cuina del cap de mont de la escala
- la cuina gran
- la primera cambra del passatge de la casa
- la cambra mes amont del passadís
- la sala

-la cambra de la torra («En la cambra de la torra de dita Casa se ha trobat lo següent: Primo un llit amb tres banchs amb sa marfega usada, un matelas dolent, dos llansols ço es un de canem bo y lo altra de borras dolent una flassada blanca molt dolenta y foradada y una vanova morisca usada. Item una vanova blanca emborromada usada. Item un coxinet xich amb sa coxínera de tela tot usat.»)

(23) Com és sabut, ca la Pruna té no una torre sinó dues. En aquest inventari només es fa referència a una d'elles, que feia la funció de cambra. Cal tenir en compte que una de les dues torres actuals, la que queda a mà esquerra en entrar per la porta principal, va ser totalment reconstruïda, mentre que l'altra només ho va ser parcialment. Podria ser que la primera ja estigués molt malmesa a l'època en què es data l'inventari i per això mateix, en no tenir cap utilitat, no fos mencionada. És una suposició.

- la cambra sobre lo moli arrosser
- la cambra del escalfapanxas que dona sobre de la roda del moli arrosser
- lo arrabost
- lo aposento del moli arrosser
- la establa
- lo aposento de la tina
- lo saller
- lo studiet
- los graners

ANNEX 3

Transcripció de l'inventari dels béns de la torre Bertrana realitzat el 1825 per Maria Moret y Grasot en contraure segones núpcies.

Com es veurà a continuació, l'inventari té dues parts: en la primera hi ha la relació dels estris que conté la casa i en la segona hi consta el bestiar amb el seu nom, l'edat i el valor. Tot i que les dues parts van ser redactades amb més de dos mesos de diferència (llevat que es tracti d'un error), apareixen l'una a continuació de l'altra, com un únic document.

«Inventari que jo Domingo Moret y Corredor y jo Maria Moret y Grasot prenen de los bens que foren de Joan Pigem y Roig primer marit que fou de mi dita Maria, vuy día onse abril de mil vuyt cents vint y sinch.

Primo: en la cuina del mas ó heretat anomenada la Torre Bertrana, ahont habitaba dit difunt Joan Pigem y Roig, se ha trobat lo següent:

Dos parols de aram = un caso també de aram = un gibrell = una casarola = un escalfador = y un ferrat tot també de aram = una olla de ferro y altre de aram = unas llevas de ferro = un collare de fusta = uns ferros per posar al foch = escontie = una mitja lluna per traure pa del forn = unas grasellas, tot de ferro = una taula y un escon de fusta = dos cossis de terra, un gran y lo altre petit = un morter de pedra = una pastera de fusta = una pala de ferro per lo foch = una xocolatera de aram = En la entrada = quatre ferramentas de arrea y cutell = tres jous guarnits = dos mitjans de carreta = tres mitjans de arada = dos clavillas de carreta = tres vígots = tres tramechs = dos tramaguinas = una faus busquera = tres tascons per estallar y junt amb una massa = dos carretas ferradas y guarnidas amb caixas = lo guarnimen de la mula que se compon de bastet, colla y dos llibants de espart = tres cabasos també de espart = un padre per pesar blat = y també per lo mateix = tres forcas venteras = dos forcas giradoras = una salera dolenta = dos canats per posar blat = un cuartá y un cop de fusta = set sachs de borras = tres cabjchs = una pala de tall = y un rasclinet = En lo cuarto sobre la cuina = quatre marfegas de borras = dinou llansols de canem y borras = tres estoballas bonas de fil y coto = una tobollola = un cobrellit de coto = dos flasadas = tres caixas grans de fusta = un escriptori = una gerra de terra de una bota poc mes o menos = dos matalasos = tres parells de banch de lliit y dos caixas regulars dolentas = Tots los quals mobles son bastant usats.

Nota relació y estima del bestiar, feta per Francisco Corredor y Quintana y Esteve Rovira pagesos tots de Pals en lo dia divuit juny de mil vuyt cents vint y cinch.

Primo un bou, son nom Esquirol, edad cinch anys, son valor de dotse doblas.

Altre bou son nom Rambola de edad nou anys son valor també dotse doblas.

Altre bou anomenat Llabret, edad nou anys, son valor onse doblas.

Altre bou anomenat Cardina edad sis anys son valor dotse doblas.

Altre bou son nom Moru edat set anys valot tretse doblas.

Altre bou son nom Rudon venut son preu nou doblas y mitja.

La mula de edat diset anys son valor sincuanta lliuras.»

ANNEX 4

Extret del testament de Marianna Batlla y Illa (1916)

Transcrivim aquesta part del testament per la importància que pot tenir per entendre l'estructura actual de la Casa Nova. El testament es va fer, segons consta al mateix document, «dins la casa de ma propia habitacio situada en los arrevals de dita vila de Pals anomenada la casa de Illa y en la cambra que trau porta al escalfapanxas de dita casa».

«Deixo y llego a Estasia Batlla y Illa donzella filla mia y a dit Magch. Joseph Metge y Real carissim marit meu per molts y agradables serveis que de ells tinch aguts y rebuts y Deu volent per avant rebre spero tot lo dret que lo tinch sobra de aquell mas o heretat y terras de aquell vulgarment dit y anomenat la Casanova situat en lo terme de dita vila de Pals es a saber la mitat a dita Estasia filla mia y la altre mitat a dit Magch. Joseph Metge y Real carissim marit meu a quiscun de ells a sas voluntats.»

ANNEX 5

Concessió d'Anton Vidal, batlle de Pals, a Francisco Galí, treballador (1826).

El batlle va concedir a Francisco Galí el següent:

«... part del fosso de la muralla de dita present vila y de la part de tremontana de la casa del citat Francisco Galí adquiredor, que conté, de llargaria, desde dita sa casa, fins à la Torre de Isidro Moret y Areñs treballador de la repetida esta vila, y de amplaria, uns vint y sinch pams, poch mes ó menos; afrontant à orient amb restant de dit fosso, à mitjdia amb la citada casa del adquiredor, à ponent amb dita torre, y a tremontana amb terreno propi del Sr. Baró de Foixá, mediant camí, per ahont passa la professó que se fá per benehir lo terma.»